

СЛОБОДАН ПАЛАМАРЕВИЋ – ВЕЛИКИ ХИРУРГ МАЛЕ БОЛНИЦЕ У ВРАЊУ

Букашин Антић

Врањска болница, Хируршко одељење

Сажетак

Најзаслужнија личност за развој хирургије у Врању био је др Слободан Паламаревић. Родио се 1906. године у Скопљу. Основну школу и гимназију завршио је у Куманову 1925. године. Медицину је студирао у Београду и Загребу, а један семестар у Монпељеу у Француској. Дипломирао је на Свеучилишту у Загребу 1931. године. Започео је волонтерску специјализацију опште хирургије у Државној болници у Скопљу 1933. Током 1934. и 1935. године Паламаревић је провео шест месеци на Хируршкој клиници професора Рене Лериша у Стразбуру у Француској где се усавршавао из хирургије вегетативног нервног система. Основао је Хируршко одељење Врањске болнице 1938. Те године завршио је специјализацију на Другој хируршкој клиници у Београду код професора Леона Коена. Његове операције у Врању биле су узор савршене и сигурне хируршке технике. Радио је све врсте хируршких интервенција које су се у то време изводиле у Краљевини Југославији укључујући и оперативне процедуре из области хирургије вегетативног нервног система, гинекологије и оториноларингологије. Бавио се и радиолошком дијагностиком, па је поред хирургије био и пионир радиологије у Врању.

Шеф Хируршког одељења Врањске болнице био је до 1941. Током рата био је у интернацији у Бугарској. Прикључио се 1944. године санитетској служби НОВЈ. У Нишу је формирао војни Болнички центар број 1. Начелник хируршког одељења Армијске болнице у Скопљу постао је 1945. године. Током 1949. и 1950. усавршавао се шест месеци на Нерохируршком одељењу Клинике „Ребро“ у Загребу код проф. др Данка Реиснера. После демобилизације 1951. преузео је по други пут руковођење Хируршким одељењем Врањске болнице. На Медицинском факултету у Скопљу одбранио је 1961. године научно-хабилитациони рад „Трофичне промене и поремећаји код повреде спиналних нерава“. На заласку своје хируршке каријере, 1962, прихватио је место управника

Специјалне болнице за коштано–зглобну туберкулозу у Охриду, све до пензионисања 1972. године. Умро је у Врању 1987.

Увод

Крајем 19. века, Фрања Копше (1847–1898), први врањски окружни физикус и први управник болнице (1881) био је пионир хирургије; радио је мање хируршке и гинеколошко–акушерске интервенције [1]. Остало је незабележено о каквим је тачно интервенцијама било речи.

Од тога доба па све до 1918. није постојало хируршко одељење у склопу Врањске болнице. Те године, одмах после ослобођења од бугарске окупације у Првом светском рату, у Врање је стигла јединица *Америка* Болница жена Шкотске. Докторка Изабел Емсли Хатон, која је била на челу ове британске медицинске мисије, заједно са својом екипом вршила је најтеже и најсложеније хируршке интервенције. Оне су своју болницу сместили у Врањску касарну, а „операциона сала је била чиста као будоар, као била која операциона сала у Великој Британији“ [1]. Поред операционе сале постојало је хируршко, дечје хируршко, гинеколошко–акушерско одељење, поред одељења за пегави тифус које је отворено током епидемије пегавца крајем 1918. године.

Хируршки рад Болнице жена Шкотске значио је много више него што се могло замислити. Хирургија, видели смо, пре тога није постојала у Врању, јер су готово сви српски хирурзи радили у Београду или у неколико војних болница по Србији. Пацијенти код којих је операција била неопходна требало је да штеде новац да би се оперисали у престоници. Због тога су операције изведене у Врању сматране за чудотворне, а излечени пацијенти изазивали су запрепашћење у граду. Ниједног тренутка Врањанци нису посумњали у стручност страних младих жена хирурга. Истини за вољу, оне су изгледале доста необично, јер у то време у Србији су жене лекари биле права реткост.

Шкотланђанке су остале до јесени 1919. године, и на одласку из Врања комплетно су опремиле Врањску болницу, од кухиње, лабораторије до операционе сале [1]. Оставиле су и педесет постеља. Али, и поред операционе сале и хируршких инструмената, у Врању после одласка јединице *Америка* хирурга није било.

Током касног лета 1919. били су позвани у Врање чешки лекари Антонин Длабач и Франтишек Хруби. Требало је да они обнове рад Врањске болнице. Изабел Емсли Хатон која је у време доласка чешких лекара припремала одлазак своје мисије из Врања, записала је да су они били веома стручни, врло способни, али узгред се и обогатили. „Један млади хирург, нажалост морам рећи да га никад нисам срела, имао је обичај да изводи успешне операције на клупи у својој башти иза куће!“ [1] Остало је непознато на којег од чешких лекара се односио овај запис

докторке Хатон. По њиховом одласку (1920), следећих 18 година Врање није имало хирурга.

Године 1926. малена Врањска окружна болница тешко да се могла похвалити већим бројем примљених болесника, и већим бројем модерних медицинских метода примењиваних у њиховом лечењу. Највећи значај придавао се кућном лечењу и нези најтежих болесника у њиховим домовима, нарочито оболелих од туберкулозе. Хируршко одељење и даље није постојало. У неку руку било је и логично, с обзиром да Врање није имало одговарајућу зграду за болницу. У пролеће 1931. године требало је почети изградњу Врањске болнице из бановинског зајма код Хипотекарне банке. Врањанци су били задовољни, очекивали су да ће њихови здравствени проблеми бити решени једанпут за свагда. Угледни врањски општински лекар др Борислав Петровић је тих дана са оптимизмом гледао на будућност здравствене заштите Врањанаца па је записао да ће „становништву овога краја бити осигурана брза и добра болничка помоћ. За хируршке случајеве неће више бити потребно да на врат на нос иду у Скопље и Ниш, ризикујући да и не стигну живи, или, у сваком случају, умањујући тим дугим путем шансе оздрављења...“ [2] Али, авај. Изградња нове болнице није започела, па самим тим у Врању није могло још увек бити ни хирурга нити хируршког одељења. Због чега се ово догодило? Можда је одговор на ово питање дао, опет, др Борислав Петровић који је тада то прокоментарисао не себи својствен начин: „Многи министри и други политичари нису спроводили један израђен систематски план у изграђивању земље, већ су, вођени личним и партијским интересима, одводили огромне, много пута неправедне и неоправдане кредите за своје изборне крајеве. Тако се у неким местима преливала помоћ државе, док су друга била истинска пасторчад једне исте мајке. Врање је спадало у ова друга. За 52 године од ослобођења у њему није подигнута ни једна једина државна зграда, мада је оно за тридесет и неколико година било стражар нашега Југа. Из њега су слати у Парламент и Владу најбољи представници народа, али – бадава. Остајала је слаба утеха да његови изабраници имају опште интересе изнад локалних. Тако је Врање постепено заостајало...“ [2]

Међутим, познати београдски трговац, Врањанац пореклом, Јован Јанковић Лунга није се могао помирити са чињеницом да његов родни град нема модерну болницу, а још без Хируршког одељења. Кад год је боравио у Врању, давао је прилоге за градску читаоницу, цркву и гимназију и сиромашне; давао је као нико до тада. Достојно се одужио Врању јер је саградио и комплетно опремио Хируршки павиљон „скупоценим и првокласним рентген апаратом, и са двадесет нових болничких кревета и новим намештајем“ 1938. године. Добročинство вредно ондашњих милион динара [1].

Један до тада непознати лекар био је предодређен да развоју хирургије у Врању да најзначајнији допринос. Волонтерски је започео хирурш-

ку специјализацију у Државној болници у Скопљу. Тај човек, Слободан Паламаревић, претходно је дао отказ на место лекара у селу Ратају покрај Врања. После завршене специјализације, на положај шефа Хируршког одељења Врањске бановинске болнице наменован је 1937. године, када је поменути трговац Јован Јанковић Лунга већ започео грађевинске радове.

Детињство и школовање

Слободан Паламаревић се родио 13. новембра 1906. године у Скопљу, као млађи од двојице синова кумановског свештеника Тодора Паламаревића и његове супруге Бојане [1]. Отац Тодор био је строг, непопустљив и богобојажљив човек. Ипак, своју гвоздену дисциплину и чврсту руку није у васпитавању својих синова могао испољити до краја јер је страдао као свештеник 1915. године, током Првог светског рата. После тог трагичног догађаја деветогодишњи дечак Слободан Паламаревић, са мајком и братом Душаном, био је интерниран у Бугарску. У почетку, у Бугарској, породицу издржава старији брат Душан, да би му се касније придружио и Слободан запосливши се као обућарски шегрт [1].

После рата породица се вратила у Куманово, где је будући хирург завршио основну школу и гимназију 1925. године. Исте јесени Слободан Паламаревић је уписао Медицински факултет загребачког Свеучилишта. Био је добар и марљив студент, током студија запажени демонстратор на анатомији и физиологији. Један семинар је провео на студијама у Монпељеу у Француској [3]. Од 1929. године, током четврте и последње године студија, почео је да испољава велико интересовање за хирургију. Дипломирао је 30. априла 1930. Лекарски стаж обавио је у Државној болници у Скопљу током 1931–1932. године. Одлучио је затим да се запосли у здравственој општини села Ратаја покрај Врања, где се појавило упражњено место. Млад и перспективни лекар био је привлачан за богате удаваче, а веза коју је остварио са Станиславом Спасић, ћерком богатог врањског трговца Стојана Спасића, ускоро је била крунисана браком. Одмах је дао отказ у Ратају и почео волонтерску специјализацију опште хирургије у Државној болници у Скопљу [4].

Бунтовничка природа

У марту 1934. године одржана је у Скопљу Скупштина лекарске коморе Вардарске бановине. Скупштини је председавао др Коста Чохаџић, потпредседник. Била је отворена дискусија по питању „правилне расподеле лекарских хонорара и расписивања конкурса за лекаре“

[5]. Скопски млади лекари су устали против старијих противећи се њиховом хонорарном запошљавању уз помоћ својих јаких веза. Млађи су једва успевали да дођу до минималне зараде.

Праву буру на Скупштини изазвао је специјализант хирургије Слободан Паламаревић, који је ватрено бранио ставове младих лекара: „Колико је, господо, наша лекарска етика ослабила, најбоље се види по томе, што је и сам председник Лекарске коморе у Скопљу држао прошле године бесправно добро хонорисано место целокупног лекарства, иако је он специјалиста за унутрашње болести. Па када тако раде чланови управе коморе, зар ми можемо очекивати да комора изиђе у сусрет нашим жељама и помогне наше праведне захтеве. Ја зато мислим, да је једини спас нама млађима у нашем организовању у устајању против таквог гажења наших права од стране старијих. Јер, господо, узалудно је да се и даље овако јадамо пред нашом паралитичком мајком комором.“ [1]. Фрапантна аналогија са данашњицом само потврђује велику истину да и после седамдесет година, још увек не постоји професионална етика међу самим лекарима.

Усавршавање на Хируршкој клиници у Стразбуру

Током 1934. и 1935. Паламаревић је у иностранству провео шест месеци. Боравао је на Хируршкој клиници Рене Лериша¹ у Стразбуру у Француској [3]. У то време његове хируршке студије још нису биле потпуно завршене, а имао је прилику да посматра Лериша при његовим бравурозно изведеним операцијама. И сам имајући привилегију да оперише на клиници хирурга светског гласа, стекао је и прва знања из хирургије вегетативног нервног система. И за тај боравак и усавршавање у иностранству имао је да захвали дарежљивости свога таста.

Шеф Хируршког одељења Бановинске болнице „Џона Фротингама“ у Врању

Почетком 1935. вратио се у Скопље, на Хируршко одељење Државне болнице. У марту 1937. године завршио је општу хирургију, пошто је специјалистички испит положио на Другој хируршкој клиници у Београду код професора Леона Коена. Током исте године добио је толико жељено

¹ Француски хирург из Стразбура Рене Лериш (1879–1955), бавио се специјалном граном неурохирургије. У почетку је то била абдоминална хирургија, али после усавршавања код Кушинга у САД, посветио се неурохирургији. Највише га је интересовала хирургија симпатикуса, те је 1916. године увео периартеријску симпатектомију у хируршко лечење периферних сметњи циркулације и каузалгије, а такође је инаугурисао и друге захвате на вегетативном нервном систему и крвним судовима.

наименовање шефа Хируршког одељења Бановинске болнице у Врању. Хируршко одељење није имало пристојну зграду. Уосталом и остала одељења болнице била су смештена у зградама Американског дома за српску ратну сирочад који је био под патронатом богатог Американца Џона Фротингама и његове супруге Јелене Лозанић, ћерке српског хемичара, академика и једно време и министра спољних послова. Дом је престао са радом 1936. и те године врањска Бановинска болница се пресељава у његове павиљоне. Онда се појавио, већ поменути, богати београдски трговац Јован Јанковић Лунга који је почео да гради Хируршки павиљон; исте године је Паламаревић добио толико жељено наименовање. Хируршко одељење свечано је отворено у лето 1938. године и др Слободан Паламаревић је почео да оперише у Врању [1].

Као хирург доживео је готово тренутни успех. Његове операције биле су узор савршене и сигурне хируршке технике. Резултати које је постигао већ на почетку каријере, као и хируршка хладнокрвност при извођењу операција, учинили су га у врањском крају легендарним.

Обављао је најсложеније хируршке захвате о чему говори пример пацијенткиње из села Ослара, Пршевског среза, старе око 40 година, коју је оперисао 1939. године. Примљена је на одељење због огромног увећања трбуха и екстремне потхрањености. Пошто је клиничким прегледом поставио дијагнозу огромног тумора у трбуху, Слободан Паламаревић је одлучио да жену оперише. Непосредно пошто је отворио трбух, само вађење тумора било је праћено великим тешкоћама и евентуални посматрачи могли су да се диве огромној Паламаревићевој издржљивости. Требало је много стрпљења да се одстрани тумор у целости, а истовремено спречи настанак шока и крварења. озбиљност ситуације потврђивала је чињеница да је тежина тумора од 43,5 кг била већа од тежине измршавеле болеснице од 42 кг [3]. Остало је незабележено да ли је Паламаревић објавио свој подвиг као приказ случаја у неком од медицинских часописа. Био би то јединствен случај у светској медицинској литератури. Није познато, бар аутору ових редова, да ли је тако огроман тумор одстрањен из трбуха било где у свету.

Из године у годину непрекидно је усавршавао оперативну технику. На одељењу је обављао све операције које су се у то време радиле у земљи, укључујући неурохируршке, ортопедске, уролошке, трауматолошке, максилофацијалне, гинеколошке и ОРЛ интервенције. Пошло му је за руком да оствари, међу првима у земљи, изванредне резултате примењујући периартеријалне и лумбалне симпатектомије, методе које је научио и усавршио код професора Лериша у Француској, Тиме је стекао угледно место у југословенској хирургији, али захваљујући и резултатима на подручју абдоминалне и неуролошке хирургије.

Упркос свим осталим дужностима на одељењу и болници, Паламаревић је једини радио са новим Сименс рентген апаратом који је

купио Лунга за одељење и болницу. Тако је постао пионир радиологије у Врању, радећи и радиолошку дијагностику [1].

Према пацијентима је увек био љубазан и учтив, али према колегама, медицинским сестрама и особљу, показивао је напету уздржаност што се одражавало тако да је на одељењу владала гвоздена дисциплина. Приликом операција асистирали су му и инструментирали медицинска сестра – нудиља као и лекарски помоћници. Пошто би Паламаревић наркотизовао болесника почињао би хируршку интервенцију, а виталне параметре контролисао је неко од лекарских помоћника. Углавном је примењивао етарску анестезију преко Шимелбушове или Омбреданове маске. Сви заједно сачињавали су веома уиграну и увежбану хируршку екипу [1].

Лунгин хируршки павиљон имао је двадесет болесничких кревета, једну операциону салу и посебну амбуланту. Број хируршких захвата био је у сталном порасту.

Рат

У априлу 1941. године Бугари су окупирали Врање. У лето Паламаревић прелази на територију Србије и од стране бана Моравске бановине бива именован за шефа Хируршког одељења књажевачке болнице. У јуну 1942. вратио се илегално у Врање, јер је у Књажевцу откривена његова сарадња са НОП-ом [3]. Његово Хируршко одељење у Врању било је опустошено, нестала је документација и оперативни протоколи. Даскалов, бугарски хирург, украо је и у Бугарску однео болничку збирку оперативних препарата у формалину коју је Паламаревић формирао. Даскалов је желео да тамошњој медицинској јавности то прикаже као своје оперативне резултате [6]. Тиме је Врањска болница претрпела ненадокнадив губитак, јер је било немогуће добити праву слику о раду Хируршког одељења.

Паламаревић је остао у Врању само месец дана. Окупаторска власт одмах га је интернирала у Бугарску и тиме је репризирао одисеју свога дечаштва.

У интернацији (1942–1944)

За време интернације др Слободан Паламаревић радио је у болницама широм Бугарске и није престајао да оперише. Касније је причао да је у Бугарској лечио заробљене и рањене америчке пилоте [1]. Када је Бугарска капитулирала, враћа се у земљу. У рану јесен 1944. стигао је у тек ослобођени Пирот па га штаб 13. корпуса НОВЈ именује на дужност санитетског референта Команде позадине [3].

Са хирурзима Црвене армије

Црвена армија упутила је августа 1944. године лекарску војну мисију као помоћ санитету НОВЈ, на челу са пуковником Казанским. У њеном саставу налазило се 20 совјетских војних лекара, углавном хирурга и 16 медицинских сестара. Припадници мисије били су упућени у различите крајеве тек ослобођене Србије. Хирург, мајор, др Павел Иванович Зањин био је шеф хируршке екипе која је била додељена болници 13. корпуса [7]. Ту се са Зањином срео Слободан Паламаревић. Њих двојица су започели успешну сарадњу на пољу ратне хирургије. Из те сарадње родило се присно пријатељство.

Ускоро је др Паламаревић формирао у Нишу Болнички центар број 1 [1]. Брзо је напредовао у војсци; постао је шеф Хируршког одељења тога центра. Ту је обавио читав низ сложених неурохируршких захвата на спиналним – периферним нервима код пацијената са ратним повредама. У октобру 1945. године постао је начелник Хируршког одељења армијске Војне болнице у Скопљу [3].

Ново усавршавање

У Војно–санитетском прегледу, др Слободан Паламаревић је објавио 1948. године саопштење *О дијагностици топике интракранијалних експанзивних процеса у савременој неурохирургији*. Те године је Паламаревић, фасциниран хирургијом мозга, отишао на шестомесечно усавршавање у Загреб, на клинику „Ребро“, на Неурохируршко одељење на чијем челу је био професор Данко Реиснер.² Паламаревић је чврсто веровао да ће у Загребу не само усавршити оперативну технику, већ знатно побољшати знање у дијагностици топике тумора мозга. На усавршавању „др Паламаревић је употпунио своје знање неурохируршке трауматологије и марљивим радом талентираног и изграђеног хирурга је ушао у дијагностичке индикационе, оперативно–техничке проблеме савремене неурохируршке проблематике. Сматрамо, да је својим ефективним практичним маром (читава низ операција на мозгу, кичми, симпатичноме нервном систему, као и на пољу менталне хирургије) стекао квалификације које га оспособљавају за самосталан рад у тој струци, односно за вођење таквог одјела.“ [3]

² Најдинамичнији развој неурохирургији у Европи одигравао се тридесетих година 20. века у Немачкој, у Кајзер Вилхелмовом институту за истраживање мозга у Берлину. Главни неурохирург тога института био је Вилхелм Тенис који је био на седмомесечном усавршавању у Стокхолму на клиници тада већ чувеног Херберта Оливекрона. Тенис је пак имао једног од својих најталентованијих ђака – Данка Реиснера. Реиснер се већ тада доказао као врстан теоретичар, искусан практичар и одличан педагог. Његово капитално дело је 1939. године објављен рад о покретању можданих маса.

Талентовани вајар

Паламаревић је поседовао велики лични шарм. Будући да је био и талентовани уметник, начинио је велики број изванредних скулптура – портрета колега и пријатеља (неуропсихијатра проф др Божидара Никетића, председника МЛД; проф. др Тофовића, неурохирурга и његове супруге Хане Липше, оперске диве; Лазара Колишевског и др.). На неколико колективних изложби ликовне делатности припадника Југословенске армије, код посетилаца су „особен интерес изазвале скулптуре мајора доктора Паламаревића“, како се констатује у листу *Културен живот* у напису под називом *Една интересна изложба*, који је изашао у јуну 1951. године [8].

Мајор др Слободан Паламаревић начелник Хируршког одељења Војне болнице у Скопљу демобилисао се крајем 1951. и напустио службу у војном санитету.

Повратак у Врање

У децембру 1951. године по други пут је добио наименовање на место начелника Хируршког одељења Врањске болнице. Паламаревић се својски трудио како би поновио предратни успех Хируршког одељења, а оно је било, у ствари, огледало рада целе болнице. Током наредне две године спровео је реорганизацију на одељењу, увео стерилизацију аутоклавом, заменио операционе лампе и доградио павиљон, те је уместо некадашњих 20, сада хируршко одељење имало 45 постеља и још једну операциону салу за септичне услове рада [1].

Као и пре рата у згради је био смештен и рендген апарат, па је Паламаревић вршио скопије желуца и дванаестопалачног црева и тумачио налазе. Ускоро је окупио стари хируршки тим и наставио да оперише са истим жаром.

Паламаревићев велики допринос развоју српске хирургије донео му је звање примаријуса 1953. године што је тада спадало у надлежност Савезног завода за народно здравље ФНРЈ. Савет за народно здравље НР Србије упутило га је ново усавршавање у Француску 1955. у Париз; у болницу *Фош*, код проф. Херцога из грудне хирургије и у болницу *Бруссе*, код проф. Далена из области кардиохирургије [3].

Паламаревићево ангажовање у онколошкој хирургији донело му је постављење за шефа Онколошког диспанзера. Ондашња хируршка техника није била сигурна као данас, јер су радикалне хируршке интервенције у лечењу малигних неоплазми дигестивног тракта доводиле пацијенте у непотребни оперативни ризик, а нису значајно продужавале живот. Још се са великом дозом скептицизма прилазило лечењу канцера уопште. Сматрало се да је дијагноза ове опаке болести представљала за

болесника смртну пресуду. Паламаревић је веровао у значај екстензивне операције нарочито код канцера дојке, када је одстрањивао не само дојку већ и њену мишићну подлогу. Халстедову операцију, која се данас не користи, Паламаревић је пре рата први применио у лечењу рака дојке.

Управник Онколошког диспанзера постао је 1957, поред тога што је истовремено обављао дужност начелника Хируршког одељења. Народни одбор Врањског среза, а по предлогу Савета за здравље среза Врање, овако је образложио његово постављење: „Пошто именовани има дугогодишње искуство и праксу као хирург, те такав може са успехом да води диспанзер и што је сам показао велико интересовање за оснивање и рад овог диспанзера...” [3]

Слободан Паламаревић био је управник Врањске болнице у периоду између 1958–1960. године. Охрабривао је младе лекаре у болници и омогућио им да оду на специјализације. Време свеобухватних хирурга било је на измаку, те са младим лекарима које је примио на специјализацију из опште хирургије могао је формирати јак хируршки тим. Тада је начинио прве кораке ка формирању посебних хируршких одсека на одељењу.

О трофичним променама и поремећајима код повреда спиналних нерава

Примариус Слободан Паламаревић одбранио је научно–хабилитациони рад на МФ у Скопљу 1961. године: *О трофичним променама и поремећајима код повреда спиналних нерава*. [9] Тиме је стекао звање хабила, звање које је било у рангу професора Медицинског факултета, а сам хабилитациони рад био је нека врста докторске дисертације. Ова, такорећи мала монографија била је заснована на Паламаревићевом искуству које је стекао вршећи операције после ратних повреда периферних нерава у Болничком центру бр. 1 у Нишу.

Све комбиноване повреде крвних судова и нерава имају за последицу трофичне поремећаје најтеже врсте. Повреде сензитивних нерава много чешће дају трофичне поремећаје но повреде моторних. Повреде крвних судова и нерава код којих је анатомски континуитет очуван чешће дају трофичне поремећаје, онде где после повреде постоји размак између патрљака нерва – ређе. Ову наизглед парадоксалну ситуацију Паламаревић је протумачио тиме што размакнути патрљци представљају у неку руку трауматску симпатектомију. Тада је, иако само на основу запажања, могао да закључи да се са извесном сигурношћу може предвидети које повреде нерава могу имати за последицу трофичне поремећаје. То пружа могућност да се начини превентивна интервенција на вегетативном нервном систему још код примарне обраде ране [10].

Међутим, што је више старио, Паламаревићу је било све теже да сатима стоји поред операционог стола. У почетку све чешће је напуштао операциону салу, препуштајући рад својим ученицима, а доцније готово је и престао да оперише.

Био је истински шеф, спреман да у сваком тренутку преузме одговорност за комплетан рад лекара на одељењу. Поставити индикацију за оперативни захват, начинити лапаротомију у болесника који се превија од болова у трбуху и са вапајем за помоћ гледа у лица лекара, представљало је нимало лак задатак. Тешко бреме одговорности било је одагна-то са олакшањем после консултације са шефом. Та тешка, битна и проблематична хирургија била је чест узрок несаница многих оператора.

Био је радо виђен у круговима врањских интелектуалаца, у позоришту, на изложбама, у многим збивањима у култури у вароши.

Вероватно желећи да побегне од релативно монотоног провинцијског живота, Паламаревић са својом другом супругом (у међувремену се са првом женом, ћерком богатог врањског трговца, разишао) отишао је у Охрид 1962. године, где је био наименован за управника Специјалне ортопедске болнице за коштано-зглобну туберкулозу. До тада је, ипак, ишколовао неколико одличних ученика који су наставили са успехом да раде и развијају хирургију у Врању [1].

Примаријус др Слободан Паламаревић пензионисан је 1972. године. Умро је у Врању, 28. јула 1987, а на Шапраначком гробљу у Врању почива поред своје прве супруге Станиславе Спасић.

Закључак

Прим. др Слободан Паламаревић један од последњих српских хирурга који се у свим доменима тадашње хирургије једнако добро сналазио. Дао је велики допринос развоју хирургије вегетативног нервног система у Србији. Стекао је угледно место у југословенској хирургији захваљујући широком хируршком образовању, али и резултатима постигнутим на пољу абдоминалне и неурохиргије. Брзо је увидео да развој хирургије тражи уже специјализације, тимски рад и сарадњу са другим медицинским специјалностима.

Паламаревићеве операције биле су узор савршене и сигурне хируршке технике. Био је спреман да у сваком тренутку преузме одговорност за комплетан рад лекара на одељењу.

Литература

1. Antić V. Vranjska bolnica. Vranje: Vranjske; 2003.
2. Петровић Б. Грађевински радови у Врању 1931. Врање: Архива Миодрага Влајинца
3. Архива Прим. др Слободана Паламаревића
4. Михајловић Д. Развој здравствене службе у Врању. Врање: Музеј здравствене службе; 1968.
5. И скопски млађи лекари устају против старијих. Београд: Правда; 20. март 1934.
6. Булајић М. Усмено казивање аутору
7. Dragić Đ. Strani lekari u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. Ljubljana: Pro medico; 1972.
8. Една интересна изложба. Скопје: Културен живот; 18. јун 1951.
9. Доктор Слободан Паламаревић одбранио хабилитациони рад. Врање: Слободна реч; 22. децембар 1961.
10. Паламаревић С. Трофичне промене и поремећаји код повреда спиналних нерава, хабилитациони рад. Скопље: Медицински факултет; 1961.